

LITTERATUR

Bokrecension

Christina Peristeridou och André Klip (eds.), *Comparative Perspectives of Criminal Procedure*, Intersentia 2024, 232 sidor.

1 Inledning

Christina Peristeridou och André Klip har editerat ett verk med komparativa perspektiv till straffprocessrätten. Verket ämnar undersöka principer och bakgrund till de olika nationella straffprocesserna i stället för att som i rent dogmatiska forskningar fokusera på substansen i vart och ett rättssystem. Målet med verket är att genom en komparativ forskning presentera huvuddragen i straffprocessen samt reda ut bakgrunden till varför straffprocessen utformats som den gjorts i de olika jurisdiktionerna. Med andra ord utreder Peristeridou och Klip i verket de bakomliggande faktorerna som gjort att huvuddragen i straffprocessen utformats på olika sätt i olika jurisdiktioner.

Boken jämför straffprocesserna i England, Tyskland och Nederländerna. Till skillnad från en del övriga komparativa verk baserar sig detta verk på behandling av olika teman av straffprocessen till skillnad från flera andra verk som är uppdelade i kapitel per jurisdiktion. Förutom att forskningen är teoretisk, har forskarna även besökt rättsprocesser i alla tre jurisdiktioner för att få empirisk information om hur straffprocessen fungerar i praktiken.

Det som gör forskningen intressant är sammansättningen av de komparativa jurisdiktionerna. Tyskland och Nederländerna är relativt ”rena” civil law-länder medan England är en common law-jurisdiktion. Gällande straffprocesserna är den engelska common law-bakgrunden ”adversarial” eller ”akusatorisk” medan den tyska och nederländska bakgrunden som civil law-länder är ”inkvisitorisk”. Traditionellt har en akusatorisk straffprocess inneburit att straffprocessen varit åklagardriven samt baserat sig på en tvåpartskonstellation mellan åklagaren och svaranden. Processens gång påverkas således i hög grad av parternas processåtgärder. En inkvisitorisk straffprocess har traditionellt inneburit att processen är domarledd och således varit mindre beroende av partsåtgärder.

Det finska rättssystemet som speciellt har rötter i Sverige och Tyskland är inte ett ”rent” civil law-system, utan har även flera drag som är främmande för civil law-rättssystem och mera karaktärslika för common law-jurisdiktioner. Samma gäller den finska straffprocessen. Straffprocessen har från början varit inkvisitorisk men har idag mera drag från det akusatoriska systemet.

Trots sina olika juridiska bakgrunder har alla de jämförda länderna liksom även Finland ratificerat den europeiska människorättskonventionen (EMRK). Länderna har

dessutom länge delat en gemensam EU-rättslig tradition före Storbritannien lämnade EU år 2020 vilket givetvis fört de olika straffrättsliga systemen närmare.

Speciellt EMRK:s artikel 5 gällande arrestering, artikel 6 gällande rätten till en rättvis rättegång och artikel 7 innehållandes legalitetsprincipen är artiklar som sätter gränser för hur de nationella straffprocesserna kan utformas. Trots detta är det skäl att komma ihåg att legalitetsprincipen i sig inte förenhetligar nationell lagstiftning utan endast sätter villkor för det straffrättsliga lagstiftandet vilket även syns i de nationella straffprocesserna.

Likaledes ger även EMRK:s artikel 6 konventionsstaterna en bred prövningsmarginal gällande hur rätten till en rättvis rättegång tryggas. Rätten till en rättvis rättegång är ett överbegrepp eller -princip som innehåller flera materiella rättigheter som till exempel rätten att bli hörd. Rätten till en rättvis rättegång innebär att rättsprocessen bör bedömas som en helhet, dvs länderna kan fritt forma rättsprocessen och dess skeden så länge som processen som en helhet är rättvis. Således har länderna möjlighet att i enlighet med sina rättsliga traditioner implementera sådana rättsskyddsgarantier under straffprocessen som möjliggör att konventionens krav uppfylls.

Skyddet för mänskliga rättigheter är även olika uppbyggt i de jämförda länderna. Tyskland och Nederländerna har stiftat grundlagar för att skydda dessa rättigheter men endast Tyskland har en grundlagsdomstol specialiserad på dessa frågor. England å andra sidan saknar grundlag och har i stället implementerat EMRK genom vanlig lagstiftning, Human Rights Act. Finland har som de kontinentaleuropeiska länderna en grundlag men i stället för en konstitutionsdomstol är det riksdagens grundlagsutskott som i huvudsak övervakar lagarnas grundlagsenlighet.

Denna recension ämnar analysera Peristeridou och Klips komparativa verk ur en finsk straffprocessrättslig synvinkel. Den finska straffprocessen lämpar sig väl för jämförelsen då systemet tagit inflytanden från både de kontinentaleuropeiska och det engelska straffprocesserna samt även fått inflytande av dessa rättssystem i allmänhet.

2 Analys

Verket är kronologiskt och logiskt uppbyggt. De materiella kapitlen inleds med förprocessuella frågor för att sedan avslutas med frågor gällande själva domstolsprocessen.

Före de materiella kapitlen finns ett par introduktionskapitel samt ett kapitel som ger en överblick av de straffprocessuella systemen i de jämförda jurisdiktionerna. Överblicken är ämnad att fungera som en karta för läsaren för att förstå de olika nationella lösningarna som gjorts inom straffprocessen. Introduktionskapitlen innehåller en genomgång av de använda metoderna samt ett allmänt kapitel gällande grunderna i straffprocessen samt dess historia. Meningen med kapitlen är att ge bakgrund och förståelse för de materiella frågorna som uppstår i substanskapitlen. Dessutom behandlas olika teorier gällande straffprocessens funktioner samt principerna i straffprocessrätten.

Substanskapitlen är strukturerade så att de är ämnade att kronologiskt gå igenom straffprocessens skeden. Inom vart och ett kapitel finns en komparation mellan de jämförda jurisdiktionerna.

Verkets introduktionskapitel innehållandes verkets metoder beskriver väl hur den komparativa forskningen gjorts. Enligt kapitlet är forskningen unik i att den ämnar ge en genomgripande överblick av de straffrättsliga systemen men samtidigt kritiskt granska dessa både från ett empiriskt och teoretiskt perspektiv. Målet med forskningen är ambitiöst speciellt med tanke på att alla dessa perspektiv ska behandlas på endast lite mer än 200 sidor. Dessutom beskrivs i metodkapitlet även att forskarna otaliga gånger besökt de olika rättssystemen för att få empiriska perspektiv till forskningen. Fältstudierna har naturligtvis givit forskarna perspektiv gällande den praktiska straffprocessen i vart och ett land men substanskapitlen saknar mestadels hänvisningar till fältstudierna och empiriska perspektiv. I stället är forskningen vid sidan om de komparativa perspektiven i huvudsak rättsdogmatisk. Verket systematiserar och analyserar de nationella rättskällorna för att förklara rättsläget i vart och ett land. Verket binder även samman de rättsliga lösningarna med historiska orsaker.

Kapitlet som beskriver de jämförda rättssystemen samt deras bakgrund fungerar som bakgrund för forskningen. Kapitlet beskriver först bakgrunden till de olika straffprocessrättsliga lösningarna som vidtagits i England respektive Tyskland och Nederländerna. Vidare beskriver kapitlet EU-rättens och EMRK:s verkningar och effekter i de olika rättstraditionerna. Detta kapitel går även igenom straffprocessens funktioner och principer samt moderna trender inom straffprocessrätten.

Den historiska bakgrunden till att vi har rättssystem som till grunden har akusatoriska eller inkvisitoriska straffprocesser fungerar som en grund för forskningen gentemot vilken de nationella straffprocessrättsliga lösningarna till stor del jämförs. Indelningen är dock idag mestadels teoretisk då dagens rättssystem till stor del tagit inflytande och verkningar från de båda straffprocessrättsliga traditionerna. Systematiseringen har dock en viktig funktion i att förklara utvecklingen av de olika straffprocessrättsliga lösningarna och regleringen i de jämförda länderna. En stor orsak till att de straffprocessrättsliga systemen närmast sig varandra är EMRK samt dess progressiva rättspraxis som utvecklat speciellt rättsskyddet i brottmål i konventionsstaterna.

Trots att rättssystemen närmast sig varandra visar forskningens substanskapitel ändå märkbara skillnader mellan å ena sidan de engelska straffprocessrättsliga lösningarna och å andra sidan de holländska och tyska lösningarna som hänför sig till deras historiska bakgrunder. Dessutom visar jämförelsen en klar tudelning mellan de båda inkvisitoriska jurisdiktionerna Nederländerna och Tyskland. Forskningen visar att den tyska straffprocessen är betydligt hårdare reglerad för att skydda individen från myndighetsinblandning. Peristeridou och Klip kommer fram till att denna strängare reglering är en följd av den tyska auktoritära regimen på 1930- och första hälften av

1940-talet vilket lett till att den tyska regleringen är uppbyggd för att undvika liknande maktmissbruk.

Även det finska straffprocessrättsliga systemet är intressant ur en komparativ synvinkel. Den finska straffprocessen har tidigare varit rent inkvisitorisk i likhet med den svenska straffprocessen.¹ Först under den andra halvan av 1900-talet började den finska straffprocessen få ackusatoriska element delvis på grund av att åklagarämbetet inte före det varit tillräckligt utvecklat för att en ackusatorisk straffprocess skulle ha fungerat.² Idag är den finska straffprocessen som utgångspunkt ackusatorisk vilket i huvudsak motiverats med att domstolsprocessen är mera objektiv då domstolen utan tidigare inblandning i ärendet avgör målet.³

Det första substanskapitlet behandlar brottsutredningar, mer specifikt vilka utredningsåtgärder och under vilka förutsättningar dessa åtgärder kan vidtas. Komparationen av förundersökningarna är intressant då rättstraditionerna i de komparerade länderna markant skiljer sig åt. Inkvisitoriska straffprocesser är traditionellt åklagardrivna, då åklagaren i dessa system fungerar som en objektiv part med ansvar för utredningen. Ackusatoriska system och sin sida litar i högre grad på polisen gällande förundersökningen i stället för åklagaren som traditionellt sätt är en part (och motpart till svaranden) i rättegången. Intressant är även att det finska förundersökningssystemet skiljer sig från de rättssystem med inkvisitorisk bakgrund, då de finska förundersökningarna i regel är ledda av polisen.

Det andra substanskapitlet behandlar frihetsberövande. Till stor del härstammar grunderna och begränsningarna för frihetsberövande från EMRK och därför utgår kapitlet från EMRK:s reglering. Vid behov behandlar kapitlet hur de jämförda jurisdiktionerna har implementerat och använt den prövningsmarginal EMRK ger konventionsstaterna. Inom ramarna för EMRK har länderna nyanserade implementeringar av regleringen, bland annat varierar processerna och tiderna för frihetsberövande i vart och ett land. Som ett exempel är tröskeln för arrestering högre i tysk rätt jämfört med de övriga länderna för att förhindra maktmissbruk till följd av historiska orsaker. Även den finska straffprocessen innehåller liknande reglering av frihetsberövande som de jämförda jurisdiktionerna då EMRK har förenhetligat regleringspraxisen i Europa.

Det tredje substanskapitlet behandlar hörande av den misstänkte. Även detta kapitel utgår från EU-rättens och EMRK:s reglering då dessa sätter miniminivån för skyddet av den misstänkte under hörandet. Regleringen av hörandet kan systematiseras som minimalistiskt eller detaljerat. Den nederländska regleringen är ett gott exempel på

¹ Hjalmar Westring, *Straffprocessens ledande grundsatser och deras tillämplighet å den svenska processen enligt gällande rätt*. SvJT 1922, häfte 1, s. 233–236.

² RP 82/1995, s. 15–16.

³ RP 82/1995, s. 15–16.

minimalistisk reglering, då regleringen endast ger allmänna standarder för hur den misstänkte bör skyddas under hörandet. Till skillnad från den nederländska approachen har de tyska och engelska systemen detaljerat reglerat vilka rättigheter den misstänkte har, hur hörandet bör gå till och vilka metoder som ej är acceptabla. Orsakerna till det strängare tillvägagångssättet tagen i Tyskland torde vara den auktoritära perioden före och under andra världskriget och i England vissa justitiemord som framkom under 1980-talet vilka ledde till striktare reglering.

Det finska systemet är en blandning av det minimalistiska och reglerade systemet. Finsk förundersökningslagstiftning innehåller allmänna principer om hur den misstänkte bör behandlas samt allmänna normer gällande hur hörandet bör ske och vilka åtgärder som är förbjudna. Dessa reglerar dock ganska detaljerat hörandets gång samt de förbjudna åtgärderna.

Det fjärde substanskapitlet behandlar väckande av åtal samt alternativa tillvägagångssätt. Kapitlet systematiserar straffprocesserna i antingen legalitetsbundna eller opportunistiska. Det legalitetsbundna systemet kräver att åtal alltid väcks då förutsättningarna för väckande av åtal föreligger. Tvärtom bygger det opportunistiska systemet på att åtal endast väcks ifall det är i det allmänna intresset. Vissa system är även hybrida. I huvudregel är de engelska och nederländska åtalsprövningarna opportunistiska och det tyska legalt även om alla de jämförda åtalsprövningarna innehåller vissa hybrida moment. Det finska systemet är i huvudregel legalt även om åklagaren i vissa begränsade fall har möjlighet att avstå från att väcka åtal.

Frågan om åtalsprövningen bör vara legalitetsbunden eller opportunistisk är också delvis en fråga om straffprocessrättens funktion. Legala system torde i huvudsak se straffprocessen som ett instrument för att verkställa den substantiva straffrätten. De opportunistiska systemen å andra sidan ger straffprocessen en självständig roll i att definiera kriminologiska och kriminalpolitiska mål genom att i åtalsprövningen avgöra ändamålsenligheten med åtalet.

I Finland har man i regel systematiserat straffprocessen så att den kan ses ur både ett snävt och ett brett perspektiv. Från ett snävt perspektiv ämnar straffprocessen endast verkställa straffrättsligt ansvar, dvs den materiella straffrätten.⁴ Ur ett brett perspektiv har straffprocessen som funktion att hindra kriminalitet genom att påverka individens beteende.⁵ Dessutom ligger fokus i den finska straffprocessen även på att garantera en rättvis rättegång, vilket även kan ses som en av straffprocessens funktioner.⁶ Således

⁴ Jyrki Virolainen – Pasi Pölönen, *Rikosprosessin perusteet – Rikosprosessioikeus I*. Alma Talent Oy 2003, s. 141–142, 148–149.

⁵ Jyrki Virolainen – Pasi Pölönen, *Rikosprosessin perusteet – Rikosprosessioikeus I*. Alma Talent Oy 2003, s. 146.

⁶ Jyrki Virolainen – Pasi Pölönen, *Rikosprosessin perusteet – Rikosprosessioikeus I*. Alma Talent Oy 2003, s. 142, 148–149.

har den finska straffprocessens funktioner flera dimensioner vilket motiverar de hybrida dragen den i huvudsak legala åtalsprövningen har.

Vad gäller tidpunkt för och funktion av väckandet av åtal skiljer sig de ackusatoriska och inkvisitoriska traditionerna från varandra. I Nederländerna och Tyskland avslutas förundersökningen med att åtal antingen väcks eller fallet läggs ner. I motsats till de kontinentala traditionerna så väcks åtal i den engelska straffprocessen redan i ett tidigt skede av processen efter vilket förundersökningen ännu fortsätter. I detta hänseende följer det finska systemet den inkvisitoriska traditionen genom att åtal väcks först efter att förundersökningen är färdigställd.

Det femte substanskapitlet behandlar själva rättegångsförfarandet i straffprocessen. Även detta kapitel utgår från EU-rättens och EMRK:s reglering då dessa sätter en miniminivå för förfarandet. Trots att speciellt EMRK sätter vissa standarder för rättegångsförfarandet är själva rättegångsförfarandet den del av processen som har bevarat mest nationell särprägel.

Först och främst är den engelska straffprocessen särpräglad av att tillräknandet avgörs av en jury bestående av normala medborgare i stället för professionella domare. Juryns motiveringar är heller ej offentliga och juryns tillräknande kan ej överklagas, endast straffmätningen kan överklagas till högre instans. Detta är en klar kontrast till de inkvisitoriska traditionerna där domens motiveringar är offentliga och hela domen kan överklagas.

En annan skillnad är att de tyska och engelska straffprocesserna även kan innehålla lekmannadomare medan de holländska domarsammansättningar endast består av professionella domare. I Finland används ännu, om även i en ganska liten grad, lekmän som domare (nämndemän) men det pågår en samhällelig debatt gällande ifall nämndemänsystemet borde läggas ner.

Även i övrigt är straffprocesserna strukturerade på olika sätt i civil law- och common law-länder. I Nederländerna och Tyskland fungerar processen i huvudsak så att åtalet på vilket den åtalade får svara först presenteras. Sedan tas bevisföringen emot, först åklagarens och sedan försvarets bevis. Tills sist håller båda parterna slutplädering. Dom gällande tillräknandet och straff ges i huvudsak samtidigt. Det engelska muntliga förfarandet är strukturerat så att först presenterar åklagaren hela sitt mål, dvs åtalet, bevisföring och slutplädering före samma möjlighet ges försvaret. Dom gällande tillräknande och straff ges i huvudsak i olika processer. Den finska straffprocessens muntliga huvudförhandling följer civil law-traditionen.

Dessutom kräver den nederländska straffprocessen mycket mindre närvaro av svarandena i processen då möjligheterna att behandla mål utan svarandens närvaro är större än i de övriga jämförda jurisdiktionerna. Detta försnabbar processen jämfört med den tyska och engelska processen. Det finska systemet kräver i huvudsak svarandens närvaro men i mindre allvarliga mål kan dom ges utan svarandens närvaro ifall vissa förutsättningar uppfylls.

Det sjätte substanskapitlet behandlar bevisföring. En märkbar skillnad i bevisföring mellan de jämförda jurisdiktionerna är tillämpligheten av muntlighetsprincipen. Muntlighetsprincipen är stark i England och Tyskland i vilka i huvudsak all muntlig och skriftlig bevisning bör tas emot under huvudförhandlingen. Finland följer den tyska och engelska traditionen. I Nederländerna finns en större möjlighet att ta i beaktande rättegångsmaterial som ej presenterats i huvudförhandlingen.

En stor skillnad mellan de ackusatoriska och inkvisitoriska rättssystemen är även hur de behandlar illegalt införskaffade bevis. I England har man tagit en restriktiv linje gentemot användandet av illegalt införskaffade bevis. Detta torde delvis bero på de problem det engelska rättssystemet haft på 1980-talet samt dess grundtanke om att processen ej kan vara rättvis ifall illegalt införskaffade bevis tas i beaktande. I Nederländerna och Tyskland ställer man större värde till finnandet av sanningen. I dessa länder är användandet av illegalt införskaffade bevis mera en fråga om bevisvärdering, ifall det illegala införskaffandet påverkar bevisets tillförlitlighet kan det ej godtas. I Finland har man tagit den inkvisitoriska inställningen till illegala bevis och dessa är i huvudsak användbara ifall det illegala förfarandet ej påverkar bevisets tillförlitlighet.

Det sista substanskapitlet behandlar alternativ rättsskipning. I kapitlet behandlas kort olika sätt av alternativ rättsskipning som används i de jämförda länderna. Alla jämförda jurisdiktioner innehåller någon slags möjlighet till olika former av förlikning mellan offer och gärningsman samt övriga involverade parter. Även det finska rättssystemet innehåller vissa mekanismer för förlikning mellan parterna i mindre allvarliga mål som möjliggör mildare straff eller total eftergift av åtal.

Kapitlet gällande alternativ rättsskipning grundar sig på filosofen John Rahms idé om hur ett rättssystem skulle se ut ifall det skulle byggas upp från grunden utan den historiska bördan som det nuvarande rättssystemet ger beslutsfattandet. Vilket är det optimala sättet att svara på brottslighet? Skribenterna verkar argumentera för att våra nuvarande straffprocesser har vissa brister och att ett mera förlikande system kunde vara mera effektivt och motiverat. Frågeställningen är intressant och värd djupare forskning.

Straffrättens och straffprocessens största mål torde i de flesta länder vara att minska brottsligheten i samhället. Således är det ur ett kriminologiskt perspektiv viktigt att ställa frågan om hur en optimal straffprocess borde vara uppbyggd samt via svaret på frågeställningen möjliggöra att straff- och straffprocessens funktion uppfylls fullt ut. Verket tar tyvärr inte närmare ställning till hur straffprocessen borde utformas för att uppfylla sin funktion på ändamålsenligt sätt.

Sammanfattningsvis är verket välskrivet och beskriver väl de jämförda straffrättsliga systemen samt de historiska orsakerna till de tillämpade lösningarna i vart och ett rättssystem. Forskningen når dock inte riktigt fram till sitt mål om att kritiskt evaluera de jämförda rättssystemen samt behandla frågeställningen ur både ett praktiskt och teoretiskt perspektiv. Forskningen är mestadels rättsdogmatisk och beskrivande och

således uteblir den kritiska analysen samt det praktiska perspektivet. Verket utgör dock en utmärkt grund för vidare komparativ forskning i straffprocessrätt.

3 Avslutande ord

Avslutningsvis kan konstateras att Peristeridou och Klips komparativa verk fungerar som god grundforskning gällande de europeiska straffprocesserna och fungerar som en vägvisare för fortsatt komparativ forskning. Verket är till stor del beskrivande och således har forskningsresultaten inte ett så stort självständigt värde trots att forskningen ger en solid grund för fortsatt forskning.

Metodmässigt har forskarna meddelat att de gjort ett stort antal besök i de jämförda länderna men i verket finns få hänvisningar till dessa empiriska synpunkter. Forskningsbesöken torde dock ha gett en större förståelse för de olika rättssystemen trots att den själv komparativa forskningen i huvudsak är dogmatisk. Forskningsmetoderna är dock i övrigt väl beskrivna och deras användning motiverad och enhetlig genom hela verket.

Sist och slutligen är verket en förtjänstfull jämförelse av de engelska, nederländska och tyska rättssystemen samt de historiska orsakerna till skillnaderna mellan rättssystemen. Verket behandlar även väl det europeiska övernationella regelverket som påverkar och sätter gränser för hur de nationella straffprocesserna kan utformas. Då forskningen även fokuserar på systematiseringen av straffprocesser i ackusatoriska och inkvisitoriska system är verkets perspektiv och användningsområde bredare än endast de jämförda jurisdiktionerna och kan rekommenderas för jurister inom hela Europa. På grund av att verket till stor del är beskrivande är det optimalt som grund för fortsatt komparativ forskning och kan även framgångsrikt användas som läromedel.

Robin Ollus

advokat, doktorand vid Helsingfors universitet